

Gazdaságpolitikai
kéreksztal

AKADEMIAI KIADÓ

Földobott kő?

Tények és tendenciák a 21. században

Földobott kő?

Fecseg a felszín
és halogat a mély
tudatos és tudatlanok
a gazdaságban

A jelen
a jövő múltja
tudatos és tudatlanok

AKADÉMIAI
NÍVÓDÍJ
ACADEMY AWARD

Gazdaságpolitikai kerekasztal

Sorozatszerkesztő:
Muraközy László

Földobott kő?

Tények és tendenciák a 21. században

Szerkesztette: Muraközy László

AKADÉMIAI KIADÓ

A kötet alapjául szolgáló konferencia megrendezésében
a Magyar Nemzeti Bank nyújtott támogatást.

ISBN 978 963 05 9211 6

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akademiaikiado.hu
www.gazdasagiklub.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2012

© Banai Ádám, Benczes István, Csaba László, Györfly Dóra,
Keller Tamás, Király Júlia, Kovács Bernadett, Muraközy László,
Tóth István György, Török Ádám, 2012
© Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

Tartalom

A kötet szerzői	7
MURAKÖZY LÁSZLÓ A Great Moderation korszakától a mélyülő válságig	11
KIRÁLY JÚLIA–BANAI ÁDÁM A „flow” és a „stock” árnyalatai. Gazdasági esszé a devizahitelezés kapcsán	57
GYÖRFFY DÓRA A rövid táv uralma	97
TÓTH ISTVÁN GÖRGY–KELLER TAMÁS Az újraelosztás iránti kereslet Magyarországon és nemzetközi összehasonlításban	124
MURAKÖZY LÁSZLÓ Európai fiskális politikák mérlegen – két válság közötti „kegyelmi” időszakban	155
BENCZES ISTVÁN Kihívások és dilemmák az Európai Unióban	199

TÖRÖK ÁDÁM–KOVÁCS BERNADETT	
Az adósságválságok megelőzésének feltételei – stratégiai megközelítésben	239
CSABA LÁSZLÓ	
Haladás vagy hanyatlás? Avagy miért marad le Magyarország? ..	282
Irodalomjegyzék	313

A kötet szerzői

BANAI ÁDÁM (1985) 2008 augusztusa óta dolgozik a Magyar Nemzeti Bank pénzügyi stabilitási területén elemzőként. 2008 júliusában végzett a Budapest Corvinus Egyetem pénzügyi-befektetés-elemző és kockázatkezelő szakán. 2011-től a BCE Gazdálkodástudományi Doktori Iskolájának hallgatója vállalati pénzügyek specializáción. Kutatási területe: amerikai subprime válság, likviditási kockázatok, pénzügyi stabilitás.

BENCZES ISTVÁN (1974) A Budapesti Corvinus Egyetem Világ-gazdasági Tanszékének habilitált egyetemi docense, junior prima- és Káldor-díjas közgazdász. Tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, a londoni University College-ban és a Közép-európai Egyetemen végezte. Kutatási területei: a költségvetési hiány és eladósodás politikai gazdaságtana, az európai pénzügyi integráció, valamint a fejlesztő állam paradigmája. Első önálló kötete 2008-ban jelent meg *Trimming the Sails – The Comparative Political Economy of Expansionary Fiscal Consolidations* címmel. 2010-ben látott napvilágot *Költségvetési pénzügyek. Hiány, államadósság és fenntarthatóság* című társszerzős kötete.

CSABA LÁSZLÓ¹¹⁷

Haladás vagy hanyatlás?

Avagy miért marad le Magyarország?

A közgazdasági elmélet egyik legvitatottabb kérdése az, hogy a gazdaság fejlődésének ütemét miképp képes a kormányzat befolyásolni. A főáramú, neoklasszikus elmélet – főleg Solow, Barro és Lucas – a gazdaságpolitika eredendő hatástalanságát tételezi fel. Mások – főleg Keynes követői, továbbá a strukturalisták és minden nacionalista mozgalom – az államigazgatás tevékeny szervező szerepére, az ázsiai fejlesztő államra esküsznek. Írásunkban megvizsgáljuk, hogy a kétezres évek során a magyar gazdasági növekedés miért lassult le elkerülhetetlenül a gyorsítást előbb vélelmező, majd szorgalmazó törekvések közepette már 2005 óta. Miért nem konjunkturális – magától elmúló – a renyheség a 2015-ig terjedő időszakban sem? Megkíséröljük a növekedés hosszú távú összetevőinek és az ezt szolgáló – többnyire gyors egymásutánban közreadott – gazdaságpolitikai újítások körének rendszerezett áttekintését, és bemutatjuk eredménytelenségük okait

¹¹⁷ Köszönettel tartozom Farkas Zoltán és Muraközy László e kézirat előző változatához fűzött kritikai észrevételeiért.

A magyar gazdaság potenciálját a 2006. év óta tartósult kisiklást közvetlenül megelőzően Erdős Tibor (2006) vizsgálta meg monografikus terjedelemben. Alapos elemzésében kimutatta, hogy a gazdaság növekedési tartaléka legfőkébb a fele lehet a közvéleményben akkoriban adottnak vett évi 4,5–5%-nak, és hogy a további lassulás elkerüléséhez mélyreható gazdaságpolitikai és intézményi átalakulás szükséges. Nem kétséges, hogy az ezt követő évek során az említett változások nem mentek végbe. Azaz a növekedés kifulladás a 2008–2009. évi nemzetközi pénzügyi válságtól teljesen függetlenül is be volt programozva, bár a külső hatások 2008 és 2011 között ezt kétségkívül fölerősítették.

A 21. század második évtizedében Magyarország legalább három síkon szembesül a növekedés kihívásával. Tárgyalásunk első szintje a statisztikai. Megállapíthatjuk, hogy a gazdasági növekedés üteme, ami 1996 és 2000 között még évi 3, 9% volt, sőt 2001 és 2006 között 4,2%-ra gyorsult,¹¹⁸ 2007-re már az egy százalékot sem érte el, azaz már a pénzügyi válságot megelőzően egyértelműen kifulladt.¹¹⁹ 2008-ban, amikor a válság közvetlen hatása még csak a 4. negyedévben érvényesült, az éves növekedés már a 0,6%-ot is alig érte el. 2009-ben válságév volt, a visszaesés az unió egészében 4,2%-os, hazánkban azonban ennél lényegesen nagyobb, 6,7%-os volt (KSH, 2011a, 7.). 2010-ben a legborúsabb előrejelzéseknel jobb, ámde társadalmilag alig értékelhető 1,3%-os növekedést mutattak ki, amit 2011-ben legfőkébb 1,5%, majd 2012-ben stagnálás vagy enyhe visszaesés követhet az előrejelzők (OECD, 2011a, 137) szerint.¹²⁰ Ezek szerint a 2006-ban egyszer már elért szintet egy évtized múltán, azaz 2015 végére érhették el ismét, miközben számos állam lendületesen javítja helyzetét, Kína például évi 9%-ot, India évi 7%-ot meghaladó ütem-

¹¹⁸ Igaz, ekkor sem érte el a világgazdaság egészét ekkoriban jellemző 5–5,5%-ot.

¹¹⁹ Az adatok forrása, ha külön nem jelöljük az Európai Központi Bank havi kiadványa, *ECB Statistics Pocket Book* (ECB, 2011, 39.).

¹²⁰ A kormányzat 2011. szeptemberi előrejelzése ezért már újabb stagnálást vetít előre, és a korábbiakban emlegetett 5–5,4%-os mértékekről immár nincs szó.

ben (előbbi három, utóbbi két évtizede, és a válságkorszak alatt sem lassulva). Felzárkózás helyett elmaradást észlelünk tehát legalábbis viszonylagos értelemben, és ez igaz a közvetlen környezetünkkel, a visegrádi országokkal való egybevetésben is.

Tárgyalásunkban második *a nagypolitikai szint*. A jobbközép erői 2010-ben olyan – konkrétumokat többnyire mellőző – gazdaságpolitikai sugallattal nyertek választást, ami a baloldalt másfél évtizeden át jellemzett, pénzügyi megszorításokra épülő irányzat ellentétéként jelenhetett meg. E platform mi-benléte részleteiben és előzetesen sosem került kifejtésre sem a tudományos életben, sem hivatalos kormányzati dokumentumokban. Főbb vonásait egyes vezetők alkalmi megnyilvánulásaiából és a kormányzat konkrét intézkedéseinek utólagos elemzéséből rakhatjuk csak össze, eltérően például az 1991. évi Kupa-programtól vagy a Bokros Lajos 25 pontjából kirajzolódott 1995. évi megszorító csomagtól.¹²¹

Olvasatunkban a folyamatosan napvilágra kerülő hivatalos dokumentumokból egy Ronald Reagan elnökségét idéző, *kínálati oldalú gazdaságpolitika* körvonalai rajzolódhatnak ki. A 2013-ban kiteljesedő, akkorra talán valóban 16%-os és ténylegesen egykulcsos adórendszer,¹²² a szociális és a munkajövedelmek arányának módosítása az utóbbiak javára, együttesen a gazdaságilag

¹²¹ Sokat mond az, hogy a kormányzati stratégiát 500 híres ember nevével vázoló program, azután az Új Széchenyi Terv, a 2011. évi költségvetés és a Széll Kálmán Terv egyike sem tartalmazott üzleti tervnek tekinthető, önmagában megálló, számszerűen „behajtható” előirányzatokat. A legrészletesebb tervezet is főleg határidőket és elérendő mértékeket vázolt, nem pedig az oda vezető utat és intézkedéseket részletezi. Utóbbi a konvergenciaprogramok és az ún. európai szemeszter, amely a költségvetési fegyelem betartatását szolgálja, uniós szinten előírnia és elvárnia, de minden nagy cég üzleti terve az általunk vázolt szempontok alapján készül. Az időről időre történő korszerűsítés, az ún. gördülő tervezés, az utólagos ellenőrzés és értékelés épp ezen az alapon nyugodhat csak, azaz a felelősök, határidők és a hozzárendelt összegek előzetes rögzítésén épül fel.

¹²² Ennek bizonyára mellőznie kellene a világszabadalmat jelentő, meg nem keresett jövedelmeket adóztató, szép magyar szóval „félszuperbruttónak” becézett megoldást is.

aktívak, a fiatalok, a jól képzettek, a vállalkozásból élők, általában a felső középosztályok helyzetét erősíti. A kormányzat épp ezen ösztönzőktől várta volna a gazdasági növekedés tartós élénkülését, ami egyfelől a nagy ívű foglalkoztatásbővítés, másfelől a már végbevitt és a kilátásba helyezett további köztehermérséklés fedezetéül szolgálna. E javulásokból azonban a 2011. őszi ismeretek szerint a ciklus végéig maga a kormányzat sem vár sokat,¹²³ ahogy ez a 2012. évi előirányzatokban már meg is jelent.

Eközben a kormányzat – szinte fölállásától kezdve – a tagjai által *nem konvencionálisnak* nevezett intézkedések sorozatának bevetésére is kényszerült. Mivel a nyugdíjak és a közszolgáltatások megkurtítása szóba sem jöhetett, a megoldást az előzetes elemzésekől/fölvetésekből nem következő, jelentős számú és kihatású bevételnövelő intézkedés jelentette. A válságadók, az ágazati különadók, a magán-nyugdíjpénztári vagyoni állami kézbe vétele és a tagdíjak 14 havi teljes összegének az állami rendszerbe irányítása, az adójóváírások kivezetése egyszeri bevételnövelést eredményezett. Az intézkedések éles bírálatot váltottak ki az Európa Bizottság, az IMF és a nyugati sajtó lényegében teljes köre részéről. Ezek közül a legfontosabb talán az, hogy egyszeri intézkedésekkel tartós kiadási tételeket – így nyugdíjakat – finanszíroznak, továbbá, hogy a versenysemlegesség és az átláthatóság EU-szerződésekben becikkelyezett jogelvei sérültek.

Bármilyen legyen is a helyzet, az kétségtelen, hogy az alább még tárgyalandó *fő konkrét gazdaságpolitikai cél, az éves államháztartási hiány féken tartása* mindenképpen évközi intézkedéseket és ezen belül a gyorsan keresztülvihető bevételnövelő lépések megtételét követelte meg. Ha más miatt nem, azért, mert a kiadások csökkentéséhez bonyolult szakmai törvények módosítására és alkalmazására van szükség, amelyek átfutási ideje 6 hónaptól 3-4 évig is terjedhet, vagyis azonnali hatást nem tudnak elér-

¹²³ 2011 októberében a nemzetgazdaságban az alkalmazásban állók létszáma átlagosan 2 millió 693 ezer fő volt, 6 ezer fővel kevesebb, mint egy évvel korábban. Ezt jó esetben is csak szinten maradásnak tekinthetjük (Privátbankár, 2011).

ni. Márpedig az országot az új kormány föllállásakor még a készenléti hitel-megállapodás alapján ellenőrző EU Bizottság elnöke már a kormányfővel való első hivatalos találkozásán jelezte, hogy a hiány semmiképp se mehet a Bajnai-kormány által vállalt 3,8% fölé.

Nos, ez egyértelműen az akkor föllállított Európai Pénzügyi Stabilitási Alap hitelességét védte, nem pedig a magyar helyzet megítéléséből adódott. Mivel az uniós átlag 2009-ben 6,3% volt, ez példátlan szigort jelentett. S ma már tudjuk, hogy még e rendkívüli lépések és évközi zárolások ellenére is a legfőbb cél csak nagyjából teljesült, 2011 novemberében 4,3% az előző évre vonatkozó hivatalos hiányadat (OECD, 2011a, 137). Mind- ez arra utal, hogy a kormányoldal által hangoztatott normatív szempont, amely szerint a tartós költségvetési kiegyensúlyozás alapja a gyorsuló növekedés, valós, hisz stagnálásközeli helyzetben rendre elvétik a pénzügyi célokat is. És fordítva: ha a növekedési ütem trendértékét továbbra sem és hosszabb távon sem sikerül az ökonometria elemzésekben szereplő évi átlag 1,5% fölé vinni, akkor sem a társadalmi – hosszú távú –, sem pedig a finanszírozhatósági – azaz a rövid távú – célok elérésének nincs valós esélye.

A magyar kísérlet érdekességét az is megadja, hogy a föltételezett széles alapon álló kormányzó koalíció a törvényhozáásban kétharmados többséggel bír, s egyben az önkormányzatok túlnyomó többségét is birtokolja. Ilyesféle helyzet a magyar demokrácia helyreállítása óta még sosem fordult elő. A politikatudományi elméletek szerint ez a helyzet *különösen alkalmas lehetne ama átfogó átalakítások végbevitelére*, amit a megelőző két évtized politikai széttagoltsága és a kormányzat törekenysége¹²⁴ miatt Békesi László és Bokros Lajos rö-

¹²⁴ Az első demokratikus kormány megalakulását alig öt hónappal követő taxisblokádtól 1990 októberében, vagy az első alkalommal újjáválasztott szocialista kormány kórházbezárásai ellen 2006 őszén, azaz már a kormányalakítást követő négy-öt hónappal közösen tüntető ellenzéki és kormányzati helyi erők összefogása jól jelezte a papíron korlátlan végrehajtó hatalom kemény gyakorlati korlátait.

vid hivatali szakaszát leszámítva meg se mertek kísérelni.¹²⁵ A magyar gyakorlat a kormányzati ötletelés és az ellenzéki zsigerből tagadás¹²⁶ kettősére épült, vagyis pont a fordítottja volt a reformok politikai gazdaságtanában leírt sikerreceptnek. Utóbbiban megfelelő ütemezés és szakszerű kivitelezés esetén a részintézkedések közt önerősítő összhang – szinergia – jön létre, ami a nyertesek számát és a kormányzat támogatottságát növeli.

Ebben a keretben az évtizedek óta halogatott átalakítást a lassú átfutású területeken – mint amilyen az oktatás egésze, a területfejlesztés, a társadalmi egybetartozás megerősítése, a cigány kisebbség betagozása, a foglalkoztatás kiterjesztése, a közigazgatás és a nyugellátás fenntarthatóvá tétele – el lehet végezni, a szakmai és társadalmi programalkotást és a megoldások bevezetését el is lehet indítani. Közismert, hogy a felsorolt területek mindegyikén egyetlen törvényhozási időszakon túlnyúlik az értelmes megvalósítás időigénye. Épp ezért a szakmai és a társadalmi közmegegyezés alapozhatja meg az egy cikluson túlnyúló folytonosságot, ami nélkül az egyes részintézkedések értelmüket veszítik, vagy épp kioltják egymást.

És ezzel eljutottunk a legfontosabbhoz, *a harmadik szintre: ez pedig a társadalomé*. A módosítások fölsorolt területek mindegyikén bizony emberek millióinak életét közvetlenül érintik. Ez pedig – az egészségügytől a munkanélküli-ellátáson át a közlekedésig – előbb költséggel jár, ami rögtön jelentkezik, s csak ezt követik majd a javulás elemei, amelyek távoliak és bizonytalanok is. Mint a lakásförlújításnál, a kellemetlen-

¹²⁵ A később Bokros nevéhez kötődő átalakítási tervezetek jó része a Békesi László által 1994 novemberében összehívott reformműhelyekben készült. Igaz, a tervezeteket legkésőbb 1997-ben visszavonták, a részleges nyugdíj-reform kivételével, vagy felvizezték, mint a kincstári rendszert.

¹²⁶ Az nem volt szokatlan, hogy ellenzékiből egy erő olyasmit támadott elbő, amit kormányon maga is gyakorolt, és korántsem csak a költségvetési egyensúly vagy az egészségügy terén.

ség azonnali, az élvezet későbbi és nem is biztos. Ha pedig régi reform adósságait az ország törleszteni kezdi, eközben folytonosan fönnt kell tartani e lépések – és az egész ország – finanszírozhatóságát. Ez tehát kutyaszorító: a nagy ívű át-alkítások veszteségeinek kárpótlására nincs forrás. Másfelől viszont, ha a stagnálás idejét nem a szerkezeti és intézményi változások felgyorsítására használják, mint egy csődegyezséggel védett cég a talpraállítási/turnaround tervében, akkor a helyben járás működési móddá válhat. Számos ilyen esetet ismerünk a MÁV-tól egészen Olaszorszáig és Bolíviáig terjedő körben.

A reálgazdasági adottságok

Miképp lehetséges tehát e sok szempontból pótolhatatlan, lendületes és fönnttartható gazdasági növekedést kialakítani? E kérdés a közgazdaságtan örökzöldjei közé tartozik, számos versengő iskola és közelítés él a szakirodalomban (North, 2005). A következőkben a hagyományos megközelítést alkalmazzuk, vagyis nem számolunk a műszaki haladás váratlan nagy ugrásaival vagy olyan átütő innovációs sikerekkel, amelyek kilendíthetnék az országot a lassú növekedés föntebb változott alappályájáról. Nem vizsgáljuk ehelyütt egy újabb világgazdasági válság hatására kialakuló felfordulást sem, bár ez az eset hónapról hónapra valószínűbbé válik.

a) *A tőkefelhalmozás* a magyar gazdaságban hagyományosan elégtelen, nem utolsósorban azért, mert a szocialista korszak nélkülözését követően a magánmegtakarítási kedv igen alacsony maradt. Ez nem független attól, hogy a szociális háló mellett a nagy bukás kockázata kicsi, a jövőkép zavarossága és a kilátások hiánya miatt a máról holnapra élés tömegessé vált. Végül a bankrendszer az elmúlt évtizedben nálunk is a felelőtlen költekezést fedező megoldásokkal alapozta meg a maga számítását. A svájcifránk-hitelek jó része tartós jövedelemmel és vagyonnal nem fedezett, nem is fedezhető, hi-

valkodó fogyasztást finanszírozott, így sose térülhet meg.¹²⁷ A lakossági megtakarításokat az állam rendszeres hiányainak fedezésére használta, sőt időről időre a vállalkozói szféra is megtakarítóvá vált, ami igen súlyos tény, hisz épp a fordította annak, amiről a gazdálkodás szól. Kézenfekvő, hogy a rendszeres költekezést ekképpen rendszeres külső hitelfelvétel pótolta, mindhárom fő jövedelemtulajdonosnál. Fontos emlékeztetni arra, hogy a megtakarítási ráta többek szorgalmazta emelése a folyó fogyasztás további mérséklését és így a kibocsátás és a foglalkoztatás tartós vergődését eredményezné, míg a tőkepiac mélyítését ideológiai és hatalmi szempontok határolják be.

b) *A munkapiaci részvétel aránya*, vagyis az a szám, ami megmutatja, hogy 100 felnőtt emberből hányan végeznek jövedelemtermelő munkát, a kétezres évek első tizedében 56% körül tartósult, szemben az OECD átlag 70%-ával és az Egyesült Államok 76%-ával (OECD, 2011a, 242). Magyarán szólva, közel kétszer akkora termelékenységi szint mellett Amerikában a lakosság egyötödével (!) többen dolgoznak átlagban, mint nálunk. Azaz, a polgárok 20%-a nálunk egyáltalán nem teremt értéket, míg Amerikában igen.

Ráadásul nálunk a foglalkoztatás már a gyors növekedés idején, 2001 és 2005 között is csökkent, átlagban 0,4%-kal évente, 2007-ben 0,3%-kal és 2008-ban 1,3%-kal, ami irányzattá válik már a válságot megelőzően. 2009-ben erre további 2,8% és 2010-ben 1,5% rakódik rá, s mai ismereteink szerint ez 2011-ben is folytatódott. Míg nálunk a tényleges nyugdíjba vonulás átlagosan 56 éves korban történik, a munkában töltött idő Skandináviában és Japánban 15 évvel hosszabb. 10 millió alatti lakosra 3,3 millió nyugdíjas, 1,2 millió minimálbéres, 800 ezer fölötti rokkant nyilván elviselhetetlenül sok, főleg ha a teljes körű járulékfizetők köre alig haladja meg az 1,7 milliót (KSH, 2011b).

¹²⁷ A hitelek állami kisegítése így a közgazdaságtanban 'erkölcsi kockázatnak' nevezett ballépés minősített esete, amikor a rossz pénz után vetik a jó pénzt, súlyosbítva a helyzetet, s másokat is a felelőtlenségre ösztökélnek.

c) A gazdasági növekedés hajtómotorja – különösen az osztrák iskola szerint – hosszabb távon kizárólag az *innováció*. Bár hajlamosak vagyunk a Nobel-díjasok és a Rubik-kocka hazájának képzelni magunkat, ekképp a találékony népmítosza leng körül bennünket. És ez igaz is, amennyiben az életet megnehezítő előírások és szabályok kikerüléséről, a fű alatti túlélés stratégiájáról van szó. De a schumpeteri újítók, a teremtő rombolók, az iparban termelő áttöréseket hozók terét beszűkíti a kutatás és a fejlesztés évtizedes elhanyagolása. A rendszerváltozás óta az volt a jó év, ha a K+F ráfordítások elérték a GDP 1%-át, szemben az Európai Unió célul kitűzött 3%-ával. És, ugyancsak a világtrenddel szembe menve, ennek kétharmada az állami és alig egyharmada a céges forrás, utóbbi is jórészt egy tucatnyi nemzetközi cég fejlesztése.¹²⁸ Az újdonságok befogadására az oktatási rendszer készítene föl. Az azonban az óvodai szinten széttagolódott, az alap- és közép szinten öncélúan széttagolódott, a felsőoktatásban pedig a teljes korosztály létszámánál többet iskoláztak be 2008–2010 során, megjelenítve a mennyiségi bővülés és az ezzel járó minőségromlás hatásait.

Jól mutatja e hatást, hogy az osztatlan képzésű főiskolásoknak még mindig 76%-a tud elhelyezkedni, az osztott alapképzésből kikerülő egyetemi végzettségűeknek viszont alig 53%-a (egy év után).¹²⁹ Ezek szerint *egyszerre keresleti és kínálati korlát is van*: akit kiképeznek, nehezen talál munkát, és az új munkahelyeket is eredményező újítások létrehozására, valamint bevezetésére nem költenek. Sőt, 2010–2011 során a GDP 3%-át elérő zárolások az akadémiai és az egyetemi szférát az átlagosnál három-négyszeresen nagyobb mértékben sújtották. Márpedig ahol nem kutatnak, ott utóbb már az alkalmazásra is képtelenné válnak.

¹²⁸ Kézenfekvő, hogy ha e cégeket fejőstehénnek tekintik, azok a kutató részlegek leépítésével válaszolnak, miközben a betegek egyre olcsóbb, ámde egyre bizonytalanabb eredetű és mellékhatású generikumok révén gyógyulnak, ha gyógyulnak.

¹²⁹ *Magyar Nemzet*, 2011. február 15.

Az intézményi és egyéb „puha” tényezők

a) Ma már a legtöbb tankönyvben – a neoklasszikus szintézis nyomán – elismerik a forráselosztási rendszer önálló tényező voltát a növekedés szempontjából és az életminőség szempontjából egyaránt. Hazánkban a kétszintű bankrendszer 1987. évi kialakítása, majd a főbb pénzintézetek 1996-ra lezárult magánosítása, végül 1997 és 2002 között a külföldi pénzintézetek megtelepedése és a tőkemérleg liberalizálása együttesen elvileg és formailag kedvező teret adott volna a pénzügyi közvetítés mélyülésének és a pénzügyi kultúra fejlődésének.

A valóságban e fejlődés hatásai csak korlátozottan érvényesültek. A magyar bankrendszerben továbbra is jelentős piacuralki pozíciókkal bír az OTP (Várhegyi, 2011a), nem utolsósorban a mindenkori kormánnyal kialakított több mint szívélyes viszonya alapján. Magasak maradtak a banki díjak és – a devizahitelek ügyei kapcsán – ma már a napilapok témája a piaci erőfölénnyel való visszaélés számos fajtája. A banki díjak és a pénzintézeti jövedelmezőség egész Európában a legmagasabbak közt maradt – a banki különadó 2010. évi bevezetése után és ellenére is. A hitelből való fejlesztés költsége a legtöbb vállalkozás és háztartás számára elérhetetlenül magas maradt, a nagy cégek pedig – ha teheték – az anyavállalaton keresztül vagy a globális pénzpiacról finanszírozzák magukat.

A pénzügyi közvetítés másik ága, a *tőkepiac csökevényes maradt*, évtizedek óta lényegében ugyanaz a négy részvény jelenti a budapesti értéktőzsdét. A csökevényesség okai közül kiemelhetjük a magánosítás kézi vezérlését az egymást követő kormányzatok részéről. Ehhez járul még a gazdaság erősödő állami irányítása is. Kimutatható volt ez a neoliberális szövegeket hangoztató szociálliberális korszakban is (Antal, 2009), de még inkább az államvezérelte modellre nyíltan irányt vevő második Orbán-kormány időszakában. Különösen az állami nagy holdingok – szinte minden területen – megfigyelhető létrehozási kísérlete tette ezt kézzelfoghatóvá a közmédiától az ener-

getikáig terjedő teljes körben. E föltételek mellett egyszerűen nem marad/t/ tere a tőzsdei értékesítésnek, a szabad eszközök piaci fialtatásának.

b) Az EU-hoz való csatlakozás nagy reményeket keltett. A közélet egésze mintha elhitte volna saját hírverését, és a bőség birodalmának bekövetkeztét várta, ahol kárpótolnak régi sérelmeinkért, viszont megóvnak a további erőfeszítésektől. Az unió valósága, már kezdettől fogva, egész más volt: ez már nem az alapító atyák szolidarisztikus és távlatokban gondolkodó közössége volt. Maga az a tény, hogy a csatlakozásra jó másfél évtizedet kellett várni egy elenyésző gazdasági súlyú országcsoporthoz, már jelezte, hogy a játékszabályok megváltoztak. 2005-től a felosztandó alapok körüli éles vita és az átutalások gyakori visszavétele jelezte, hogy más világban élünk. 2010 őszére az ország az uniós források jó négyötödét már lehívta és lekötötte. Innen tudható, hogy a felhasználásban a nem gazdasági célok a jellemzők, mint a Zeneakadémia felújítása vagy a kulturális főváros, Pécs belterületének részleges rendezése. Jómagam ezt helyeslem, hisz az EU nem cég, ezért befektetéseinek definíciószerűen nem a megtérülést, hanem a közjót kell szolgálnia. Ugyanakkor a jobbközép kormány köreiben sokan bíztak abban, hogy e forrás révén mozdulhat meg a magyar kisvállalkozói kör – ami illúzióknak bizonyult.

c) A jogállamiság és a gazdasági szabadság kiterjesztése az elmúlt évek közgazdasági elemzése szerint legalább annyira fontos tényezője a fölzárkózásnak, mint a hagyományos tényezők bármelyike. Nos, e két tényező siralmasan gyenge volt az elmúlt két évtized Magyarországon. Az átláthatóság hiánya, az adott helyzetre szabott törvénykezés, a hatalmi érdek szerint átértelmezett szabályok, az önkényes alkalmazás, valamint a túladóztatás és a jövedelem elszivárgása, mind az ellenkező irányba vitt.

Nos, a növekedés tényezőinek messze nem teljes körű áttekintése már egy szomorú következtetést megalapoz. Hazánkban a növekedés tényezői közül egy sincs jó állapotban, így moz-

gásba hozatalukra a szándéknyilvánítás, a ráolvasás vagy bármi gyors hatású megoldás reménytelennek tűnik. Mi több, jól látható, hogy maga a gazdaságpolitika – különösen a gyorsan módosítható adó- és konjunktúrapolitika – egésze csupán egyike – és nem is leglényegesebbike – azon tényezőknek, amikből a növekedési összteljesítmény hosszabb távon összetevődik. A gazdaságpolitika jobb esetben is csak közvetett és hosszabb távú szerepet játszik, közvetlen folyamatbefolyásoló szerepe – különösen kedvező értelemben – meglehetősen csekély. A konjunktúrapolitika eszközei – így az államháztartás egyensúlyi mutatói vagy a különadók be- és kivezetése – az összteljesítményt középtávon is már csak kevésbé tudják alakítani.

Az örökség

a) Már a közép- és hosszú távú növekedési tényezők fenti – vázlatos – számbavétele is arra utal, hogy téves a piaci megfigyelők körében elterjedt ama vélelem, amely szerint Magyarországon 2008/2009-ben pusztán a világgazdasági válságból fakadó konjunkturális gyengülés esete állna fönn. Utóbbi esetben indokolt is lenne a jobbközép kormányzat első kilenc hónapjának derűlátása, amely szerint a külső sokk elmúltával, mintegy önjáró módon térhetnénk vissza a jól megszokott 4,5%-os növekedési pályára vagy annál akár egy százalékponttal magasabbra is. Az ugyanis jól látható, hogy a 2006. őszi konvergenciaprogramtól kezdve a költségvetés semleges hatású volt, majd a Bajnai-kormányzat a GDP 5 százalékpontjának megfelelő kiigazítást hajtott végre a fizetőképesség megőrzése érdekében. Eközben visszamenőleges jegybanki elemzések kimutatták, hogy 2005–2006-ban a költségvetés – adósságból – évi mintegy 1,5 százalékpontos keresletbővítést hajtott végre. Azaz, semleges, fenntartható politika mellett a magyar növekedés trendértéke már 2004 óta nem haladhatná meg a 2,5%-os értéket. Vagyis az külön erőfeszítést és annak részletes igazolását igényli, miképp és mitől duplázódik meg

a következő években a növekedési teljesítmény, mert enélkül csak kívánhatjuk, ámde nem jelezhetjük előre. Az ugyanis elemzési hiba, ha az előrejelzési technika vezeti az elemzőt, és el is hiszi, hogy a külső hatás elmúltával a valóságban is minden a régi jó kerékvágásba tér vissza.

b) E fölismerést csak erősíti, ha az ehelyütt tételesen nem idézett nagyszámú társadalomtudományi elemzés és a napi megfigyelés alapján felidézzük azt a már-már közhelyeszerű tételt, hogy *Magyarország 2004 és 2009 között egy sor egymásra épülő és egymást csak részben átfedő válság örvényébe került* (Mihályi, 2008; Muraközy, 2008). Csak jelzésszerűen: e körbe tartozik a kisvállalkozások válsága, a civilizált társadalom kötőszövetét alkotó értékek megrendülése, a bizalom szembeszökően alacsony szintje, ami a közintézmények mellett a személyes viszonyokra is kiterjed, a szabályozás hitelvesztése, a foglalkoztatás és a munkára foghatóság válsága, a jóléti rendszerek fenntarthatatlansága és céltévesztése.

E válságok kibontása és elemzése egész kötetet érdemelne. A felsorolással csak azt kívántuk szemléltetni, hogy a magyar gazdaság krízise sokkal mélyebb, és más természetű is, mint ami annak taglalásából adódna, hogy elértük-e a költségvetési hiánycélt, vagy szokás szerint elvettük azt. A hosszabb távú kimenet szempontjából utóbbi szinte mindegy. S miközben kézenfekvő, hogy a görög, az ír vagy épp a portugál válság éleződése idején az állam háztartásának fegyelmezett és áttekinthető vitele egyfajta minimumföltétel, e kérdések – köztük az, hogy az IMF-fel vagy nélküle boldogulunk – elenyésző jelentőségűek az ország halmozódó szerkezeti feszültségeihez képest. Mivel éppen ez utóbbiak húzódnak meg a folyó pénzügyi mutatók rendszeres fönttarthatatlanná válása mögött.

c) Ezzel eljutottunk egy korábban többször taglalt kérdéshez, nevezetesen a *pénzügyi egyensúlyteremtés és a működőképes szerkezetek kialakítása közti kibékíthetetlen ellentét*hez. Míg a stabilizáció – főképp egy naptári éven belül – kimondottan parancsuralmi eszközökkel érhető el, működőképes szerkezetet még a vasminiszter, Baross Gábor sem úgy hozott létre, hogy

hivatalból elrendelte volna azt. Az újabb kori emlékezetben élénken élő Bokros-csomag és a Molnár Lajos–Horváth Ágnes-féle egészségügyi megszorítások jól szemléltetik ezt. Mindkét esetben a szakmai, majd társadalmi ellenállás politikaformáló erővé válva elsöpörte a reformereket, miközben az általuk jól-rosszul megoldani kívánt problémákat csak a szőnyeg alá söpörték (Bíró, 2011).

Épp ezért élénken és hangosan tiltakoznunk kell az ellen a – részben nyugati – sajtótermékek keltette téves beállítás ellen, amely szerint a *költségvetési megszorítás lenne maga a reform*. Sokat halljuk, pedig közönséges tévedés. Kézenfekvő, hogy minden változás előbb költségekkel jár – legyen szó a Manchester City elitklubba alakításáról vagy a kórházak működőképessé tételéről. Mindeme esetekben a pénzügyi szigor erőltetése vélhetőleg eleve tévútra visz. A kijelölt hivatalnok leadja a győzelmi jelentést: csökkent a költség szint. Eközben a valódi eredményváltozó – bejutunk-e a Bajnokok Ligájába, többen távoztak-e gyógyultan, jobb-e a kezelés után az életminőségük, mint előtte volt – meg sem jelenik, ha igen, akkor romlást mutat. Márpedig az EU – főleg a német–francia páros – sokkal jobban fél az Európai Költségvetési Kiigazító Alapot kikezdő spekulációtól és túlhasználástól, mint hogy a valódi, szerkezeti reformokat és a közép- meg hosszú távon várható eredményeket mérlelgelnék. Márpedig a költségvetési megkurtítások, ha még oly szükségesek is lehetnek, önmagukban nem jelenthetnek és nem is jelentenek gyógyírt a magyar gazdaság szerkezeti jellegről elnehezülésére.

A válságkezelés állandósulása ok és nem következmény!

a) Széleskörű újabb nemzetközi szakirodalom alapján e ponton szükséges emlékeztetnünk arra, amit a gyakorlat emberei nem szívesen hallanak, pedig igaz. Nevezetesen: a tartós növekedés *soha és sehol nem jött még létre véletlenszerű ötletelés, napi*

rögtönzés és összehangolatlan részintézkedések mintegy spontán eredőjeképp. Az, hogy egy megoldás konvencionális vagy nem konvencionális, önmagában semmit se mond, hisz a mérce az, hogy beválik-e hosszabb távra. A világ közgazdasági irodalmában egyetlen komoly szerző sincs, aki ne a kiszámíthatóság, a jogkövetés, a bizalom, a szerződések tisztelete, az átláthatóság és a szabályozás stabilitása alkotta rendszerben látna a kibontakozás útját.¹³⁰ A korábbi, meglehetősen technokrata növekedési irodalomban a válság nyomán visszatértek a korábban túl puha tényezőkként mellőzött konzervatív értékek, mint a megbízhatóság, a szavahihetőség, a szolid üzletvitel és a munkavállalók nem pusztán bérköltségként kezelése.

b) Mivel a hitelesség több síkon is egyre jelentősebb, kézenfekvő, hogy az olyan kis nyitott országban, ahol a kivitelt és a behozatal együttesen meghaladja a nemzeti termék kétszeresét, a közös valuta jelentette stabilitás, az általa közvetített alacsony kamatszint és az árfolyamkockázat kiiktatása az euró bevezetését *sürgető követelménnyé teszi*. Hiszen a két ciklussal későbbi időpontok hangoztatása azt a benyomást kelti: a kormány maga sem ad hitelt saját ambiciózus kiigazítási és átalakítási terveinek, különben az azok révén önmagától beálló teljesülést bónuszként könyvelné el és saját helyzetének erősítésére használhatná. Ha pedig valakit üzletfelei szavahihetetlennek tartanak, akkor gyakorlati szempontból már azzá is vált – ennek pusztító következményeivel együtt.

c) Ma már senki se vitatja a *családi és a közepes vállalkozások* gazdaságfejlesztési szerepét. Társadalmi és gazdasági szempontból pótolhatatlanok minden civilizált társadalomban. Itt születnek az innovatív ötletek és emberek, itt alakul ki az egyéni felelősségvállalás kultúrája, innen terjed a vállalkozó szellem, itt képződik a sikeres közép-vállalkozói kör, itt jön

¹³⁰ A Columbia Business School professzora, Frederick Mishkin (2011), az egyik legbefolyásosabb amerikai közgazdász ezt – néhány további ponttal kiegészítve – az iskolákon és válságokon átívelő újklasszikus közmegegyezésként tárgyalja.

létre a produktív munkahelyek többsége, itt jön létre a demokratikus rendet magáénak tudó polgárok köre s a magántulajdon tisztelete a gyakorlatban. Ez nemcsak az átmenet idejére fontos, minden nyílt társadalom erre az alapra épül. Ekképp – különösen jobbközép kormányzatoknak – szívügyük kell hogy legyen a kisvállalkozók támogatása. Ezek Magyarországon sem pusztán a kényszervállalkozók és kvázi-munkanélküliek körét jelentik, hanem innovatív góccokat is, számos ágazatban. Ugyanakkor a mindenkitől és mindentől (piaci és egyéb hatásoktól) védelmet igénylők vágyainak engedve a szabályozás kivirul, a vállalkozásoknak pedig bealkonyul, bármi is a hivatalos ideológia. Ekkor a kis cégek az informális gazdaságba szorulnak.

Ugyanakkor súlyos tévedés a nemzetközi cégeket pusztán vérszívó, élődsdi egységeknek beállítani, ahogy az a közbeszédet az elmúlt években eluralta.¹³¹ A magyar növekedést megalapozó kivitelt 70%-a a nemzetközi cégek teljesítménye. És igen, a társadalombiztosítási befizetésekben is hasonló az arányuk, amiből a közösségi nyugdíjakat és az egészségügyet fenntartják. A fejlettebb iparágak korszerűsödése, az értékláncon való feljebb jutás, a tanuló szervezetek kialakítása, a munkakultúra terjesztése és a folytonos továbbképzés napi gyakorlat a komoly nemzetközi cégeknél. Rajtuk keresztül alakulnak ki a megfizethető árak a korábban védett területeken, így a légi közlekedésben vagy a távközlésben, és terjednek el a korábban nem ismert szolgáltatások is.

A nemzetközi cégek tehát létfontosságúak az ország számára. Egyfelől ők alakítják a növekedés makrokeretét adó kivitelt, összetételt és ütem szerint is. Másfelől a gazdaságban kialakult beszállítói kapcsolataikkal és keresletükkel élénkítik a kisebb cégek piacra jutási esélyeit is. A két szektor egyre erőteljesebben épül egymásra.

¹³¹ A *Figyelő* című üzleti és gazdasági hetilap TOP 200 rovatában Chikán Attila 2011. júliusi vitaindítója kapcsán szerzők széles köre fejtette ki e kérdés különféle oldalait. http://fn.hir24.hu/gazdasag/2011/08/03/chikan_attila_hamis_kerdesfeltevesek/

d) Helyzetértékelésünkkel egybevág az, hogy a kormány rendületlenül szorgalmazza egymillió új munkahely megteremtését az évtized végére, és 300 ezret ebből a ciklus végére, 2014-re. Ez nyilvánvalóan normatív közelítés, ami abból indul ki, hogy a hozzánk hasonló lakosságszámú Csehországban ennyivel többen élnek munkából jelenleg is.

E célkitűzés értékeléséhez föl kell idéznünk azt az elemi közgazdasági összefüggést – ami a bevezető tankönyvekben nem szerepel, de ettől még igaz –, hogy a foglalkoztatás, vagyis a gazdasági növekedéshez fölhasznált munka *nem független változója a gazdaságpolitikának, hanem eredménye*. Vagyis – a legigénytelenebb tankönyveket leszámítva – sosem kiinduló, hanem végpont, hisz a termelés tőkeigényességének a függvénye, ami viszont valóban szabadon választható. Ha a befektető nem bíz a piacon, vagy ha a munkavállalók nem együttműködnek, egyszerűbb gépet venni, amit legföljebb pihentet, mint munkatársat, akinek föl kell mondani (vagy fizetni kell utána a közterhet akkor is, ha nem hajt hasznot vagy kellemetlen). Az se mindegy, milyen munkatársról van szó: képzetről vagy képzetlenről, nyelvismerettel vagy számítógépes tudással bíróról, vagy épp ellenkezőleg, iskolapadból harminc évesen épp kikerülről vagy talpraesett, tette készről. És nem mindegy, hogy a felvételi és elbocsátási szabályok, a bérezési előírások és az adók, támogatások rendje milyen.

Ebből a szempontból jó jel a szabályok egyszerűsítése, az adózás átláthatóvá és könnyebbé tétele. Mérlegelendő ugyanakkor, hogy a bevétel mérséklődése kiadáscsökkentést követel, vagy ha az nem lehetséges – mondjuk, mert sok az eltartandó –, akkor nincs tere az adóvágásnak. A közteher szint és a segélyszint egyaránt befolyásolja a bejelentett és a fekete munka egymáshoz viszonyított arányát. A képzés jellege is befolyásolja mind a munkára foghatóság, mind a továbbképezhetőség szempontját. E tekintetben téves az a visszatérő politikai törekvés, hogy a felsőoktatással kezdjék az átszervezést, hisz a munkapiacról nem a felsőfokú végzettségűek, hanem az alig és alap-

képzettek szorulnak ki szerte a világon. Ez pedig az alapképzés és a középiskola reformját igényli – bizonyos értelemben az elmúlt évtizedek öncélú és intézményi autonómiát fetisizáló törekvéseivel szemben a klasszikus megoldásokhoz való visszatéréssel. A nevelés, a szocializáció és a nyelvi képzés, valamint sok esetben a közügyességen alapuló szakmák tiszteletének elterjesztése jelenleg teljesen hiányzik. Ez pedig a munkára nem foghatóak hadának újratermelését eredményezi.

e) Anélkül, hogy oktatásszociológiai terepre tévednénk, fontos megállapításra juthatunk. Nevezetesen: *rendkívül leegyszerűsített, életidegen föltételezésekre épül az a vélekedés, mely szerint az adócsökkentés közvetlen munkahelybővítő hatással járna* (a bírálathoz részleteiben: Erdős, 2012). Nem mindegy, kinek az adóját, mikor és milyen föltételek mellett csökkentik. Nem mindegy, kiket és mire lehet egyáltalán munkára fogni. Nem mindegy, kiegészítik-e képzési, munkapiaci intézkedések és a belső konjunktúra alakulása a közteher csökkentését. Ez a felismerés összhangban áll a nemzetközi szervezetek elemzéseivel, amelyek mind arra utalnak, hogy a fentebb felsorolt tényezők, de kiemelten a képzés és a befektetések tőkeigényességével kapcsolatos vállalkozói döntés alakítja a foglalkoztatást, nem önmagában, közvetlenül és főleg nem a rövid távon érvényes adórátá.

Minél inkább úgy véljük, hogy a hazai munkanélküliség jelentős része strukturális, annál kevésbé gondolhatjuk, hogy pusztán adóintézkedések, netán a növekedés beindulása *önmagában* orvosolhatná e bajt. Ha az adócsökkentés nem célzott és nem befektetéshez kötött, a jövedelmet könnyű fölélni. A munkára foghatóságot pedig, mint láttuk, meg kell alapozni – ehhez az alapoktatás és a szakképzés, nem a felsőoktatás átalakítása sürgető. Ugyanakkor a szociális transzferek, közte a rokkantnyugdíjak és a segélyek mérséklése, utóbbiak hazai vásárlóerejének ismeretében, nem tűnik keresztülvihetőnek, ráadásul a szociális hálóból kiesők vélhetőleg inkább a bűnözés, mint a munkapiac utánpótlását alkothatnák.

Nem konvencionális megoldások és megoldatlanságok

Az eddigiekben a növekedés hosszú távú tényezőire összpontosítottunk. Ezek bármely kormány számára *adottságnak tekinthetők*. Ez után ideje rátérnünk arra, hogy *a 2010 áprilisában létrejött kormánytöbbség miként élt a különleges fölhatalmazás adta egyszeri eséllyel*. Mennyiben vezették tetteiket a főttebb vázolt, elméletileg megalapozott szempontok, s mennyiben vezették napi kényszerek, köztük az igen széttartó érdekeket és szempontokat megjelenítő, népes parlamenti frakció működtetésével kapcsolatos, tudományosnak nem tekinthető, ámde fontos gyakorlatias megfontolások.

Mivel a legtöbb újítást rendre egyéni képviselői indítványok formájában terjesztették be, nem meglepő, hogy a korábbi kormányzatok idején a kabinet szolgáltató részlegeként működő országgyűlési képviselőcsoport az új felállásban *önálló hatalmi központtá nőtte ki magát*.¹³² Mivel e megoldásnál eleve nem kerül sor az „időrabló” egyeztetésre a szokott módon a tárcák között, előbb szakértői, majd államtitkári szinten, számos esetben nem pusztán az ellenzéket és az érdekképviselőket, hanem még a kormányzati munka összehangolásával megbízott kabinet tagjait is meglepték a kezdeményezések.¹³³ A koherenciahiány korántsem csak a jogdogmatika szintjén vált jellemzővé, hanem a gyorsaságot a minőség elé helyező gazdaságpolitika egészét is áthatotta.

a) Kétségtelen, hogy *a második Orbán-kormány öröksége legalábbis kétértelműnek volt mondható*. Egyfelől az ügyvezető kormányként, de döntően szocialista támogatással felálló¹³⁴

¹³² Ez az első parlamenti ciklus kivételével sosem volt így.

¹³³ És emellett a törvénykezés belső összhangja sem volt biztosítható. Mindkettőről részletesen szólt Navracsics Tibor volt frakcióvezető és mai kormányfőhelyettes a *Figyelő*, 2011. évi 8. számában.

¹³⁴ Az ekkor már forma szerint ellenzéki SZDSZ formálisan alá is írta a kormányprogramot, a jobboldali programmal törvényhozásba jutott MDF pedig – meglepő módon – minden intézkedést feltétel nélkül megszavazott.

kisebbségi Bajnai-kormány kétségkívül sikeresen háritotta el az államcsődöt és a valutaárfolyam összeomlását is. Kiszorította a közéletből a Gyurcsány-kormány legjobban lejárátódott tagjait, megindult a tényfeltárás számos gazdasági visszaélés ügyében, köztük a fővárosnál és a vagyonkezelőnél is. A Rendszerösszeállítás egyesek által támogatott, mások által vitatott programjára hivatkozva megleptek néhány rég esedékes, de fölöttébb népszerűtlen lépést, így a nyugdíjkorhatár fokozatos emelését, a 13. havi bérek és nyugdíjak megszüntetését, a munkanélküli-segély és a rokkantnyugdíjazás szigorítását. Fontos volt, hogy a 20 Mrd eurós készenléti hitel harmadát, ami a bankok Nyugat-Európában gyakorolt stabilizálását/feltőkésítését szolgálta volna, egyáltalán nem használták föl, és hogy a hitelkeret egy utolsó részletét nem hívták le, ezzel az ország iránti bizalmat megnövelték. A második Orbán-kormány 2010 folyamán fegyelmezett költségvetési politikát folytatott, az IMF-fel való látványos szakítás után talán az elvárhatónál is feszesebbet. Eközben a nemzetközi pénzügyi átmenetileg megnyugodott, és így a külső finanszírozás költsége átmenetileg csökkent, a jobboldali kormány populista fordulata elmaradt, s ezt a pénzügyi piacok honorálták is.

Utóbbi hatására a 2010. év végén még 81,7%-os GDP-arányos külső államadósság 2011 augusztusára 76%-ra mérséklődhetett. Ugyanakkor az euróválságot és a gazdaságpolitika bizalomvesztését megjelenítve az árfolyam 2011 őszén tartósan meggyengült, mintegy 15%-kal, ami fölülírta ezt az irányzatot. Ugyanakkor euróadósság az év végére 82%-os adósságrátát jelentett forintban, ami a kizárólag rövid távú szempontok uralta, látványelemektől sem mentes üzemmenet korlátait jelenítette meg. Aligha meglepő, hogy e helyzetben elkerülhetlenné vált megkísérelni az IMF-hez való visszatérést, még hozzá ekkor már a jobb helyzetű országoknak megajánlható, lazább feltételeket tartalmazó megállapodási formák helyett a hagyományos, rendszeres ellenőrzést is jelentő készenléti hitel formájában. Ezt a magunk részéről a realitásokhoz való visszatérésként értékeljük, miközben kétségtelen, hogy – különö-

sen a kommunikáció szintjén – visszaigazolta a kormányzattal szemben leginkább kritikus elemzők – korábban túlzónak tekinthető – borúlátását (Farkas, 2011, 15–16.).

Másfelől – kisebbségi és határozott idejű, korlátozott felhatalmazású csapatként – a Bajnai-kormánynak nem volt mozgástere sem nagy ívű átalakítások elindítására, sem pedig az előző két Gyurcsány-kormány által hátrahagyott, több esetben a bűnüldöző szervek figyelmét is fölkelített politikai-üzleti összefonódással foglalkoztatására.¹³⁵ Szinte nincs olyan jelentősebb állami fejlesztés és döntés – a légitársaságtól a metróépítésig –, ahol büntető eljárások ne folyának. Más esetben a jó ízlés határát biztosan átlépő, egyoldalúan hátrányos megállapodásokra derült fény. Például ha egy szoftver vásárlását 24 havi felmondási idővel lehet megszüntetni, vagy ha 5 százalékos tulajdonrész fejében minden ügyben vétőjogot kap a társtulajdonos, akkor ennek nehezítése bizonyára nem a boszorkányüldözés kategóriájába sorolható. Az állami kifizetések késleltetése nélkül nem lett volna tartható az átadás-átvételkor a hiánycél, s ma már nem kérdéses, hogy külön beavatkozás nélkül még a 3,8%-os tervcél lényegesen meghaladó 4,2%-os tényleges deficitértéknél is jóval nagyobb hiány alakult volna ki.¹³⁶ Márpedig a hiánycél túllépését az ország finanszírozását a kormányalakításkor még közvetlenül biztosító nemzetközi szervezetek kizárták.

¹³⁵ Ettől pedig csak még kínzóbbá válik az a kérdés, hogy vajon nem járt volna-e mindenki jól, ha a 2008. márciusi népszavazást követően nyomban szakértői kormány alakul és már júniusban új felhatalmazású csapat kezdhet kormányozni. Mert enélkül két esztendő ok nélkül lett elvesztegetve.

¹³⁶ Sose tudjuk meg, a „mi lett volna, ha...” kérdésekre mi a válasz. De kétségtelen, hogy a Varga Mihály vezette tényfeltárók a GDP alig 1 százalékának megfelelő eltérést találtak, ami nem helyes, de nem is „nagyságrendi”. Másfelől az Európai Bíróság 2011. szeptemberi ítélete nyomán az sem kérdéses, hogy a pénzügyi tárca által alkalmazott egyensúlyjavító intézkedések évek óta és rendszeresen az uniós jogba ütköztek, már a válságadók beléptetése előtt is (a gyógyszeradót például még a Gyurcsány-kormány vezette be).

b) Ebben a helyzetben elkerülhetetlenné vált egy sor rövid távú, azonnali bevételt jelentő lépés, mert a kiadások csökkentéséhez törvényeket kell módosítani, és ezek átfutási ideje hosszú. Másfelől az sem kérdéses, hogy az új kormány működését az elkerülhetetlenül szükségesnél sokkal hosszabb ideig és nagyobb mértékben kötötte le a kriminalisztika határát súroló – vagy azt át is lépő – ügyek fölgöngyölítése, s a távlatok kimunkálására kevés idő és energia maradt.

Mivel a választások előtti két évben – különösen azonban az országgyűlési választásokat megelőző hónapokban – érdemi szakmai műhelymunka nem folyt, ennek két következménye is adódott. Egyfelől: mivel nem volt minek kiszivárogni, az új többséget leleplezni próbáló, nem erőltet kísérletek végül is elbuktak. Sem a felelőtlen ígéretet, sem a kegyetlen megszorítást nem lehetett az új többség számlájára írni. Másfelől viszont így a rögtönzés működési móddá vált, és korántsem csak a kommunikációban. A művelői által „nem konvencionális gazdaságpolitikai megoldásoknak” nevezett lépéseknek semmilyen előzménye nem volt, a következményekre vonatkozó hatástanulmányokat – szokás szerint – a mindenkori ellenzék hiányolja csupán. Mi több, a kormányzati gazdaságpolitikai filozófia rendszerezett és egységes kifejtésére – a fentiekben vázolt tartalommal – sem a tudományos életben, sem a kormányzati dokumentumgyártásban a kormányzás hónapjainak múlásával utóbb sem került sor.¹³⁷

Rendszerré vált az, hogy egyes vezetők egyes kérdésekről alkalmilag választott közönség – például külföldi újságírók vagy civil érdeklődők – előtt szólnak, a mértékek tekintetében pedig elvileg egyaránt mértékadónak tekinthető személyek mást és mást nyilatkoznak. Ha ez a nemzeti konzultációk során helyénvalónak mondható, az már

¹³⁷ Az 500 közszereplő jegyezte májusi programtól a Széchenyi és Széll Kálmán Tervén át az őszi kiigazításig és a konvergenciaprogramokig bezárólag sem vált ismeretessé a fenti tartalmú alapvetés, ezért nem tudjuk értelmezni a „matolcsy-zmus bukásáról” szóló észrevételeket.

kérdéses, hogy egy alaptörvény-tervezetnek nem illenék-e kötnie a kormánypárti frakciókat? Az pedig nyilván súlyosbítja a helyzetet, ha e lépések – a szükségből mintegy erényt kovácsolva – utóbb elvi szintre emelkedve maguk válnak a gazdaságpolitika lényegévé. Ez bizony a „tervgazdaságnak” nevezett bürokratikus irányítás jól ismert öröksége, semmi esetre sem újítás.

c) Az új kormányzat figyelmének középpontjában – a szabadon választható témákban bizonyosan – az ország közjogi berendezkedésének, a fékek és ellensúlyok rendszerének alapvető átalakítása állt. Az öröklött helyzetet az 1989. évi kerekasztal-megállapodások, az ezekből kialakult alkotmány és az Alkotmánybíróság ítéletei alapozták meg. Ugyanakkor mindezt megerősítette az egymást követő kormányzatoknak a kialakult jogi kereteket lényegében elfogadó magatartása.

E berendezkedéssel nem pusztán az új alaptörvény kialakításának folyamata révén kívánnak szakítani, hanem a hatalomgyakorlás korábbi, időnként konszenzusos gyakorlatát fölvaltó, egyértelműen majoritárius, többségi elv alapú értelmezéssel. Az egyetlen frakció jelöltjeiből kikerülő vezetők minden nemzeti intézményben és azok felügyelő bizottságában megjelentek. Az Alkotmánybíróság hatáskörét – egy kis jelentőségű, de nagy médiahatású – úgy kapcsán korlátozták, a semmisségi törvénnyel felülírtak bírói ítéleteket, a különadókkal és a médiatörvénnyel pedig az európai intézmények fellépését kiváltó lépésekre került sor.

A kormányzat tevékenységét a közjogi ügyekhez képest alárendeltnek tetsző gazdasági téren sajátos *kettősség* jellemzi. Egyfelől napvilágot látnak kimondottan *leginkább csak vízióknak tekinthető elemeket* tartalmazó távolati tervezetek – amelyek jogálása és kötéreje nem kevésbé kétséges, mint a főntebb taglalt alaptörvény-koncepcióé. Ezek közé tartozik az Új Széchenyi Terv, az egészségügyet rendbe tevő Semmelweis Terv, az oktatás egészét, az óvodától a felsőoktatásig átszabni kívánó koncepció és a 2011 márciusában közreadott Széll Kálmán Terv. Utóbbi – az alaptörvény adósságkorlátot tartalmazó előírása-

val és a Költségvetési Tanács jogosítványainak erősítésével – egészében egy kimondottan szigorú, az állami költsékeztést és a fiskális keresleti hatást 2012 végére 2,5 százalékponttal viszszaemeltető tervezet. Eközben sajátos ellentmondás jött létre. Egyfelől a Költségvetési Tanács többek szerint aránytalanul korlátozni képes a választott képviselők döntési jogát. Másfelől az egyéni képviselői indítványok rendszerére épülő, rögtönző kormányzás – az előzetes számítások hiánya mellett – könnyen fölpuhít mindenféle fiskális szigort. Ha a MOL-részvények vásárlására vagy más – sok esetben a törvényhozásban nem is tárgyalt – nagy ívű fejlesztési döntésekre, például atomerőmű-építésre gondolunk, a dilemma világos és bizonyára nem megoldott, eredője nem kiszámítható. A bírói és nemzetközi döntések miatt kieső bevételeket automatikusan pótolni hivatott alaptörvényi rendelkezés erre – a kiszámíthatatlanságra – nem válasz.

Ugyanakkor a megalapozását szolgáló ágazati intézkedések rendszeresen csak nagy késéssel válnak ismeretessé, tartalmuk pedig a nem javuló, sőt sokszor romló pénzügyi keretek mellett gyakorta menet közben esik át érdemi módosuláson. Más szóval, tovább él az a gyakorlat, ahol a hosszabb távú elképzeléseket nem előzi meg szakmai vita, hatáselemzés, azok számszakilag ritkán tartalmazznak az üzleti tervezésben megszokott, legalább három változatot (derülátó, átlagos és válságváltozatot). Egy-egy terület átszabását nemigen előzi meg az erős és gyenge pontok számbavétele, az egyes módosítások költségbecslése és időigényének fölmérése, az üzleti világban megszokott SWOT-analízis. Enélkül pedig valódi szakmai és társadalmi egyeztetés sem folyhat. Az életet ezért továbbra is a napi döntések alakítják, amelyekből vagy nem alakul ki határozott irányzat, vagy ha mégis, az nemigen van átfedésben a nagy távlatra szóló elképzelésekkel. És ez nem is meglepő a fentiek alapján.

Az újabb nemzetközi közgazdasági irodalomban teljesen bevett dologgá vált az a fölismerés, amely szerint egy kormányzat teljesítményét nem érdemes pusztán számszerű mutatók, esetleg saját tervezeteinek beválási aránya alapján értékelni. Annál népszerűbbé vált a tudományt a számszerűsítéssel ösztetvevesztők számára meglepő körökben és fórumokon is a jó kormányzás/*good governance*, a szolid üzletvitel, a kiszámítható és így a közbizalmat élvező/*trusted* kormányzat követelése. És ez a növekedésméleti cikkektől a Világgazdasági Fórum és az IMD versenyképességi vizsgálataig, sőt a bankrendszer jövőjét megalapozó tervezetek köréig!

Nem kalandozunk el tehát a közgazdasági elemzés területéről akkor, ha föl tesszük ama kérdést: a kétharmados fölhatalmazás birtokában a második Orbán-kormány milyen kormányzati minőséget alakított ki? Lezáratlan folyamatban természetesen nem lehet megcáfolhatóan, végleges ítéleteket hozni. Célunk nem is az ítékezés, hanem a minőséget meghatározó néhány, mindenki számára belátható tényező bemutatása, amitől a gazdasági teljesítmény alakulása bizonyára nem független.

a) Az első vizsgálandó kérdés az új kormányzati föllállás, a szupertárcák rendszere. Ez utóbbi – az 1960-as évek amerikai cégeit idézően – a nagy divíziók szervezeti párhuzamára épül, ahol viszonylag kevés kérdés eldöntése tevődik a legfelső szintre (a személyi ügyeken és a kommunikáción kívül). E szupertárcákat azonban a kormányfőn kívül senki nem látja át, és munkájukat sem hangolja össze senki. Párhuzamos döntési hatáskörök – legalább területenként kettő létezik –, s ezen túlnyúlóan a kormányfő egyedi döntéseket is hoz, az Operaház igazgatói tisztjének betöltéséig terjedő részletekig bezárólag.

Mindezek hatására – és a nyugati példából már ismert módon – a hagyományos kormányzati egybehangolás folyamata meggyengült. Az összkormányzati munka minősége már a balol-

dali kabinetek alatt jelentősen leromlott, mert folytonossá vált a jó erők magánszektorba és külföldre áramlása, valamint a távlatok nélküli rögtönzés demoralizáló hatása. Ez a kormányváltást követő – átlagot is meghaladó – kádermozgás révén kimondottan felgyorsult, az első év számos bakija nyilván a betanulatlanság és az egybehangolatlanság együttesét mutatja. Nem sikerült érvényesíteni azt a régi föl ismerést, hogy a közigazgatási tapasztalat az egyik legnagyobb hiánycikk, és nem került sor a közigazgatás politikai szinttől való elszigetelésére, mint ahogy az mondjuk Japánban, Franciaországban vagy Németországban szokás. A közigazgatási pozíciók versenyvizsgák révén való betöltése, a szakmai követelmények erősítése pedig mindeme országokban javította a kormányzás minőségét. Így az erős állam eszméje, sokak szerint Kínát idéző modellkísérlete – Voszka Éva (2011) kritikai elemzésével szemben – inkább a felszín, mint valóságformáló tényező, folyamat-alakító erő a 2010 utáni időszakban.¹³⁸

b) A kormányzás egészét és így a gazdaságirányítást is az állami beavatkozások szaporodása jellemezte. Elgondolkodhatunk azon, hogy ez a hosszúra nyúlt átállás – a nyolcévi ellenzéki szerep után a kormányzás föladataival való szembeesülés – oka-e. Vagy esetleg a valóban megoldandó válsághelyzetek – mint a vörösiszap-katasztrófa – váltották-e ki, vagy a gazdaságfilozófia megváltozásának következményeként tekinthető-e. A kormány némely tagja – így Fellegi Tamás fejlesztési miniszter – többször is szót ejtett az államvezérelte modell előnyeiről, és a kormányfő is többször – Nicolas Sarkozy francia elnököt idézve – óvott a finánckapitalizmus veszélyeitől. Ugyanakkor mérvadó dokumentumok hiányában e megnyilatkozások legfőbb eseteknek tekinthetők, amelyeket – más közönség előtt – esetleg más tartalmúak is fölválthatnak. Vagyis, még az elemzők számára is csak utólag válnak eldönthetővé a fölsorolt kérdések.

¹³⁸ Abban persze igaza van az idézett szerzőnek, hogy az általa kiemelt jelentőségűnek tekintett verseny szempontjai e döntések során erőteljesen leértékelődtek, az átláthatósághoz és a kiszámíthatósághoz hasonlóan.

Az azonban ténykérdés, hogy az adózástól a nagyberuházások támogatásáig az *egyedi megoldások száma nőtt és bevezetésüket nem követte a korábban ilyenkor szokásos mentegetőzés, a visszavonás ígérete vagy a normativitás visszafogásából adódó következmények előzetes mérlegelése.* A nyugdíjpénztári rendszer átszabásakor sokmillió ember hosszú távú szerződéseit írták át. Hasonlóképp a közalkalmazottak bérezésének és elbocsátásának újraszabályozása is hosszú távú szerződéseket módosított. A fől sorolt és más példák esetében a kormánypárti választók egy részének vagy épp a tényfeltáró újságíróknak bizonyára kedvében járó és népszerű lépésekről volt szó. Ugyanakkor régi tapasztalat, hogy a beavatkozás rendre újabb beavatkozásokat szül, s ekképp *a szabályozási környezet kiszámíthatósága bizonyára csökken.* Ez a nagy- és kisbefektetőkre, háztartásokra és bankokra egyképp áll. És nem lehetünk meglepve, hogy a beruházások várva várt megélénkülésére továbbra is várnunk kell.

c) A gazdasági növekedés visszatérő korlátja évtizedes szinten is *a magyar gazdaság gyenge innovációs képessége.* A K+F kiadások alacsony szintje, különösen az üzleti szféra visszafogottsága, intő jel. A korszerű munkaszervezetek, a nem technológiai újítások gyengesége ezt a helyzetet tetézi (Valeyre–Lorenz–Cartron–Csizmadia–Gollac–Illésy–Makó, 2009). A gyógyszerkassza megkurtítása vagy az egyetemi és kutatási pénzek zárolása a pénzügyi visszafogás közismert, fűnyíróelvet követő megoldása, kedvezőtlen hatása azonban már rövid távon is jelentkezik. Mégpedig a kutató részlegek leépítésében és a kutatói állomány külföldre vándorlásának felgyorsulásában (amit egyébként a szakképzettek viszonylag széles körében is meg lehet figyelni).

E gyengeségeket a nagybefektetőknek nyújtott *egyedi kedvezmények csak részlegesen és átmenetileg tudják ellentételezni,* hisz az innovációs potenciál a társadalom egészét vagy jellemzi, vagy nem jellemzi. Az új fejlesztések elhalasztása és/vagy szomszédos országokba való áttelepítése ma már korántsem pusztán városi szóbeszéd. Ennek tartósulása az ország mint beruházási vonzáspont leértékelődéséhez, utóbb pedig *a versenyképesség*

tartós gyengüléséhez vezet. Ezt pedig a valutaárfolyam gyengülése átmenetileg sem képes ellentételezni, különösen, ha az kormányzati lépések – konkrétan a végtörlesztés – szándékolatlan mellékhatása,¹³⁹ ráadásul a világ pénzügyi piacainak megrendülésével egyidejűleg időzítve történik. Az „öntörvényeit követő” vonalvezetés kis nyitott gazdaságban már rövid távon sem tartható fenn.

Mivel az oktatási kínálat a munkapiaci kereslethez nem alkalmazkodik – az óvodától a doktorképzésig terjedő körben –, ez a veszély ma már sajnos súlyos és azonnali. E tekintetben külön gond az, hogy a 2008. évi szociális népszavazást követően *egyetlen szereplő sem hajlandó jelentős tőkét áldozni a jó minőségű oktatásra és nevelésre:* se a költségvetési egyensúly kihívásával küzdő kormány, se az üzleti körök, se az önkormányzatok, se az állampolgárok. Ekkor pedig nemcsak a fizikai, hanem a humán infrastruktúra tartós leromlásával is számolnunk kell (Kádár, 2008), nem utolsósorban a versenyképességi, növekedési tényezők valós és józan számbavétele során.

Kilátások

Ebben az írásban a magyar gazdasági növekedés főbb összetevőinek áttekintését kíséreltük meg, a teljesség igénye nélkül. Ennek időszerűségét az adja, hogy az elmúlt években – már a nemzetközi pénzügyi válságot megelőzően, de azáltal súlyosbítva – a termelés és a foglalkoztatás szintje rendre elmaradt a potenciális szinttől. Ez pedig a növekedési képességek tartós erózióját valós veszéllyé teszi (Muraközy, 2008), hiszen mint láttuk, a dekonjunkció elmúltával *nem várható az 1996-ot követő évtizedre jellemző 4–4,5%-os növekedési pályára való automatikus visszaállás.* Utóbbi csak a neoklasszikus és az integrációs elméletek elvont, sok, nálunk túlnyomórészt nem érvényes megszorítása mellett lenne vélelmezhető.

¹³⁹ Bővebben: Várhegyi, 2011b.

A 2010-ben kormányra került új többség hatásosan bírálta a baloldal pénzügyi megszorításokban kimerülő gyakorlatát, s helyette növekedéspárti megközelítést szorgalmazott. E tanulmányban épp ezen az alapon állva egybevetettük az elmélet követelményeit az új kormányzati gyakorlattal. Utóbbi már csak rövid időszaka miatt sem tekinthetjük és nem is tekintjük kiforrottnak vagy épp változtathatatatlannak, a javítások esélye és kényszere nyilván adva van.

A kormányzat első időszakában a nem gazdasági – hanem inkább a közjogi, bűnügyi, nemzetpolitikai, személyzeti – ügyek voltak előtérben. A gazdaság többnyire csak a külvilág kedvezőtlen jelzései alapján, kényszerű módon került a napirendre, akkor pedig a rövid távú és „nem konvencionális” megoldások uralták. Középtávú tervek kialakítására csak fokozatosan és részlegesen kerül(t) sor, és maga a tervezés folyamata sem mondható lezártnak. Mindez azt is jelenti, hogy a társadalmi várakozások és a támogató közhangulat ellenére a külföld és a vállalkozók, háztartások sokmilliós köre továbbra is vár az új stratégiára, a várakozásait egybehangolni és terelni képes iránymutatásra. Ha ezt nem sikerül belátható időn belül, az üzleti terv főntebb kibontott tartalmával megalkotni, akkor a jelenleg 1,5% körüli hosszú távú növekedési trendértéket meghaladni kívánó, még oly szerény elképzelések is, tartalmilag megalapozatlanok maradnak.

Az ugyanis igazolva van (Erdős, 2006), hogy a növekedés hosszú távú trendértékéről fölöttébb nehéz elrugaszkodni. Utóbbi nem is egyszerűen gazdaságpolitikai döntés és finomhangolás kérdése, mint ahogy a tényezők számbavételénél láttuk. Ha egyáltalán lehetséges, ehhez több év egybehangolt és célirányos erőfeszítése, tanulása, kísérletezése és tévedései is szükségeltetnek. A növekedési források mozgósításához a válságba jutott válságkezeléssel föl kell hagyni. A gazdaságpolitika nem merülhet ki a pénzügyi befektetők rövid távú céljait visszaigazoló makrodöntésekben, hanem a hosszú távon ható – reál és intézményi, kemény és puha – tényezők fölépítésébe és megerősítésébe kell fektetni pénzt, energiát és emberi erőforrást egyaránt.

Épp az elmondottak alapján egyáltalán nem sugalljuk azt, hogy a kormányzás minősége, a szabályozás és a döntések szakszerűsége közömbös, a növekedési ütem pedig kívülről adott, technikailag és történetileg meghatározott lenne. Ellenkezőleg, számos területet soroltunk föl, ahol a kormányzati szerepvállalás és irányítás gyengesége már az elmúlt években is kedvezőtlenül befolyásolta a növekedés társadalmi és gazdasági összetevőit. A szakszerű gazdaságpolitika nem szorítkozhat válságkezelésre. Voltaképpen a hosszú távú, és ma jórészt rejtett fejlődési tartalékok mozgásba hozatala lenne a stratégiai feladat. Ilyen – továbbra is, sőt erősödően – a közbizalom sokszor megígért, de meg nem valósult helyreállítása,¹⁴⁰ az átláthatóság és a kiszámíthatóság megerősítése, a jogkövető magatartás elterjedése, az innováció anyagi és humán föltételeinek létrehozása (Hauner–Kobe, 2010).

A közpolitikában a többségi elv kemény érvényesítése vélhetőleg inkább ízlésbeli, semmint a demokrácia minőségét érintő mozzanat (bár utóbbi szempontjából aligha közömbös). Ugyanakkor az sem kétséges, hogy az elmúlt negyedszázadban egyetlen példát sem tudunk arra, hogy egy ország széles körű szakmai és társadalmi közmegegyezés híján javíthatta volna versenyképességét és tartós növekedési teljesítményét (Csaba, 2009). Minél inkább szükséges előfeltétele e javulásnak egy sor nagyszabású, sokak életét érintő átalakítás, annál inkább így van ez. A skandináv államoktól Dél-Koreáig és Brazíliáig terjed azon – demokratikus – államok köre, ahol a fenti módon haladtak meg egy-egy időszakban már kifutott társadalmi és gazdasági modellt. És nem látunk példát arra, hogy efféle át-

¹⁴⁰ A 2011. február végén, Budapesten (is), az EU képviselőtén bemutatt – és honlapján elérhető – Eurobarométer 2010 (http://ec.europa.eu/magyarorszag/news/20100830_eurobarometer_2010_tavasz_hu.htm) egész Európában a legalacsonyabb bizalmi mutatók egyikét hozta ki Magyarországra. Ez megerősíti a TÁRKI hasonló elemzéseinek eredményét (<http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/kutatas.html>). Az adatfelvétel 2010 őszén készült, amikor hazánkban a pozitív várakozások talán a legértelmezesebbek voltak.

rendezéseket a magyar nyelvben különösen rosszízűvé vált „reformdiktatúra” révén vihettek volna végbe. A 2006 utáni időszak nagy bukása épp ezt igazolta. Hasonlóképp kitűnt, hogy az „elpolitizált gazdaság” (Bod, 2011) rossz hagyománya más szereplőkkel, más ízlésvilággal, más nyertésekkel és ideológiával sem lehetett és ezért nem is lett eredményesebb, mint az új évezred első évtizedében volt. Tanulni pedig akkor se szégyen, ha e folyamat kézenfekvően korlátozza a közélet szereplőinek gondolkodását, képzeletük szabad szárnyalását és megoldásaik újító kedvét is. Az európai élmezőnyhöz való felzárkózás ezért nem egy és nem is két kormányzati ciklus alatt valósulhat meg, bár bekövetkezése sem szükségszerűnek, sem könnyűnek nem mondható.

Irodalomjegyzék

- Acemoglu, Daron–Johnson, Simon–Robinson, James A. (2005) Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth. In: Aghion, Philippe–Durlauf, Steven N. (eds) *Handbook of Economic Growth*. Volume 1.A. Amsterdam, North-Holland, 385–472.
- Aghion, Philippe–Durlauf, Steven N., eds (2005) *Handbook of Economic Growth*. Volume 1.A. Amsterdam, North-Holland
- Aizenman, Joshua–Pasricha, Gurnain K. (2010) Fiscal Fragility: What the Past May Say About the Future. *National Bureau of Economic Research Working Paper*, No 16478. 18. Cambridge, MA, National Bureau of Economic Research <http://www.nber.org/papers/w16478>
- Akerlof, George A.–Shiller, Robert J. (2011) *Animal Spirits*. Avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban. Budapest, Corvina Kiadó Kft.
- ÁKK Zrt. (2011a) A központi költségvetés finanszírozása és adósságának alakulása, 2011. július. Budapest, Állami Adósságkezelő Központ Zrt. <http://akk.hu/kepek/upload/2011/MONIT1107.pdf>
- ÁKK Zrt. (2011b) A Magyar Köztársaság hosszú lejáratú adósságainak hitelminősítése. Budapest, Állami Adósságkezelő Központ Zrt. <http://www.allampapir.hu/object.298cc528-75b3-4738-91c0-0e2f2c978101.ivy>
- Alesina, Alberto–Di Tella, Rafael–MacCulloch, Robert (2004) Inequality and Happiness: Are Europeans and Americans Different? *Journal of Public Economics*, Vol. 88. No 9–10. 2009–2042.

- Csaba László (2000) A rendszerváltozás gazdaságtana – Új lehetetlenségi tétel felé? *Külgazdaság*, 44. évf. 6. sz. 4–19.
- Csaba László (2006) A Stabilitási és Növekedési Egyezmény új politikai gazdaságtanáról. *Közgazdasági Szemle*, 53. évf. 1. sz. 1–30.
- Csaba László (2009) Economic Conditions of Shared Growth. In: Csaba László: *Crisis in Economics?* Budapest, Akadémiai Kiadó, 199–222.
- Csaba László (2011a) A válságkezelés válsága és a kiút kiúttalansága? In: Muraközy László (szerk.) *20 év múlva. Vissza a jövőbe.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 220–257.
- Csaba László (2011b) A magyar átalakulás és fejlődés néhány általános elméleti tanulságáról. *Közgazdasági Szemle*, 58. évf. 10. sz. 813–831.
- Csajbók Attila–Hudecz András–Tamási Bálint (2010) Foreign Currency Borrowing of Households in new EU Member States. MNB Occasional Paper, No 87. Budapest, Magyar Nemzeti Bank http://english.mnb.hu/Kiadvanyok/mnben_muhelytanulmanyok/mnben_op_87
- Csávás Csaba–Varga Lóránt–Balogh Csaba (2007) A forint kamatswappiac jellemzői és a swapszpredek mozgatórugói. MNB Tanulmányok 64. Budapest, Magyar Nemzeti Bank
- Csepeli, György–Örkény, Antal–Székelyi, Mária–Barna, Ildikó (2004) Blindness to Success: Social Psychological Objectives Along the Way to a Market Economy in Eastern Europe. In: Kornai, János–Rothstein, Bo–Rose-Ackerman, Susan (eds) *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition.* New York, Palgrave Macmillan, 213–240.
- Csontos László–Király Júlia–László Géza (1997) Az ezredvégi nagy borzongás. *Közgazdasági Szemle*, 44. évf. 7–8. sz. 569–596.
- Csontos László–Kornai János–Tóth István György (1998) Tax Awareness and the Reform of the Welfare State. Hungarian Survey Results. *Economics of Transition*, Vol. 6. No 2. 287–312.
- Dalgaard, Caarl-Johan–Kreiner, Claus Thustrup (2003) Endogenous Growth. A Knife Edge or Razor's Edge? *Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 105. No 1. 73–85.
- Darvas, Zsolt (2011) Debt Default by EU government? Messy, but Probably not the end of the Eurozone. European Affairs, Washington DC, The European Institute, April <http://europeaninstitute.org/EA-April-2011/debt-default-by-eu-government-messy-but-probably-not-the-end-of-the-eurozone.html>
- Darvas Zsolt–Pisani, Jean–Sapir, Ferry-André (2011) A Comprehensive Approach to the Euro-area Debt Crisis. *Bruegel Policy Brief*, No 2. február, 1–9. <http://www.bruegel.org/publications/publication-detail/>

- publication/491-a-comprehensive-approach-to-the-euro-area-debt-crisis/
- Davidson, Paul (1982/1983) Rational Expectations: A Fallacious Foundation for Studying Crucial Decision-Making Processes. *Journal of Post-Keynesian Economics*, Vol. 5. No 2. 182–196.
- De Grauwe, Paul (2010) The Greek Crisis and the Future of the Eurozone. Euro Intelligence. 2010. március 11. <http://www.eurointelligence.com/eurointelligence-news/archive/single-view/article/the-greek-crisis-and-the-future-of-the-eurozone.html>
- De Grauwe, Paul (2011a) The Governance of a Fragile Eurozone. University of Leuven és CEPS, 2011. április http://www.econ.kuleuven.be/ew/academic/intecon/Degrauwe/PDG-papers/Discussion_papers/Governance-fragile-eurozone_s.pdf
- De Grauwe, Paul (2011b) Only a more Active ECB can Solve the Euro Crisis. CEPS Policy Briefs, No 250. Brussels, Centre for European Policy Studies
- De Witte, Kristof–Moesen, Wim (2010) Sizing the Government. *Public Choice*, Vol. 145. 39–55.
- Debrun, Xavier (2011) The Theory of Independent Fiscal Agencies: Where Are We? And Where Do We Go From There? *Wirtschaftspolitische Blätter*, Vol. 58. No 1. 81–92.
- Dequech, David (2000) Fundamental Uncertainty and Ambiguity. *Eastern Economic Journal*, Vol. 26. No 1. 41–60.
- Deutsche Bank Research (2010) Direct Fiscal Costs of the Financial Crisis, 14, May, 2010, http://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD0000000000257663.PDF
- Eatwell, John (2007) Risk Management and Systemic Risk. In: Estrin, Saul–Kolodko, W. Grzegorz–Uvalic, Milica (eds) *Transition and Beyond.* Houndmills, Basingstoke–New York, Palgrave Macmillan, 247–262.
- EBCI, European Bank Coordination “Vienna” Initiative (2011) Report by the Public-Private Sector Working Group on Local Currency and Capital Market Development. Brussels
- EBRD (2011) European Bank for Reconstruction and Development, Adatbázis www.ebrd.com/downloads/research/economics/sei.xls
- EBRD (2011b) Regional Economic Prospects in EBRD Countries of Operations: July 2011. Growth Overshadowed by Eurozone Debt Troubles. London, EBRD Office of the Chief Economist <http://www.ebrd.com/downloads/news/rep0711.pdf> (01.09.2011)

- Gupta, Snajeev-Verhoeven, Marija (2001) The Efficiency of Government Expenditure Experiences from Africa. *Journal of Policy Modelling*, Vol. 23, 433–467.
- Györfy Dóra (2007) A szocialista rendszer öröksége: egyensúlyzavarok továbbélése és átalakulása. In: Muraközy László (szerk.) *Fecseg a felszín, hallgat a mély*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 129–161.
- Györfy Dóra (2009a) Gazdaságpolitika bizalom nélkül. In: Muraközy László (szerk.) *A jelen a jövő múltja*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 162–193.
- Györfy Dóra (2009b) Szép új világ Amerikában – az állam álmai és a valóság valósága. *Pénzügy Szemle*, 54. évf. 2–3 sz. 318–338.
- Haggard, Stephen–Kaufman, Robert R. (2008) *Development, Democracy and Welfare States*. Latin America, East Asia and Eastern Europe. Princeton, Princeton University Press
- Haggard, Stephen–MacIntyre, Andrew–Tiede, Lydia (2008) The Rule of Law and Economic Development. *Annual Review of Political Science*, Vol. 11, 205–234.
- Hall, Peter A.–Soskice, David, eds (2001) *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford–New York, Oxford University Press
- Handler, Heinz (2011) The Costs and Risks of Excessive Debt – Comments on Ádám Török. *Wirtschaftspolitische Blätter*, Vol. 58, No 1, 75–80.
- Hanushek, Eric, A. (1986) The Economics of Schooling. *Journal of Economic Literature*, Vol. 49, No 3, 1141–1177.
- Hanushek, Eric, A. (2003) The Failure of Input-based Schooling Policy. *Economic Journal*, Vol. 113, 64–98.
- Hatzius, Jan–Marschoun, Michael A. (2009) Home Prices and Credit Losses: Projections and Policy Options. Global Economics Paper No 177. Goldman Sachs Global ECS Research at <https://360.gs.com>.
- Hauner, David–Kobe, Anette (2010) Determinants of Government Efficiency. *World Economy*, 38. évf. 11. sz. 1527–1541.
- Hayek, Friedrich A. (1944) *The Road to Serfdom*. London, Routledge, 2001
- Hayek, Friedrich A. (1982) *Law, Legislation and Liberty*. Vol. 1 Rules and Order. London, Routledge
- Hellman, Joel–Kaufmann, Daniel (2004) The Inequality of Influence. In: Kornai, János–Rose-Ackerman, Susan (eds) *Building a Trustworthy State in Post-Socialist Transition*. New York, Palgrave Macmillan, 100–132.

- Hilbers, Paul–Inci Otker-Robe–Ceyla Pazarbasioglu–Gudrun Johnsen (2005) *Assessing and Managing Rapid Credit Growth and the Role of Supervisory and Prudential Policies*. IMF Working Paper No 2005/151. Washington DC, International Monetary Fund
- Hodgson, Geoffrey M. (2004) *The Evolution of Institutional Economics: Agency, Structure and Darwinism in American Institutionalism*. London, Routledge.
- Hodgson, Geoffrey M. (2006) What are Institutions? *Journal of Economic Issues*, Vol. 49, No 1, 1–25.
- Hurd, Ian (1999) Legitimacy and Authority in International Politics. *International Organization*, Vol. 53, No 2, 379–408.
- IMF (2008) *Determinants of Government Efficiency*. IMF Working Paper No 08/228. Washington DC, International Monetary Fund
- IMF (2010a) *From Stimulus to Consolidation. Revenue and Expenditure Policies in Advanced and Emerging Economies*. Washington DC, International Monetary Fund
- IMF (2010b) *Public Debt and Growth*. IMF Working Paper No 10/174. Washington DC, International Monetary Fund
- IMF (2010c) *World Economic and Financial Surveys*. World Economic Outlook Database. Washington DC, International Monetary Fund <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/weodata/index.aspx>
- IMF (2011) *World Economic Outlook Database*. International Monetary Fund. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/weodata/index.aspx>
- Index (2011) Kósa államcsőd-közeli helyzetet vizionál és kríziskezelésről beszél. 2011. június 3. http://index.hu/gazdasag/magyar/2010/06/03/kosa_allamcsod-kozeli_helyzetet_vizional_es_kriziskezelesrol_beszeli/
- Ivanov, Marijana–Tkalec, Marina–Vizek, Maruška (2011) The Determinants of Financial Euroization in a Post-Transition Country: Do Threshold Effects Matter? *Czech Journal of Economics and Finance*, Vol. 61, No 3, 230–251.
- Ize, Alain (2005) *Financial Dollarization Equilibria: A Framework for Policy Analysis*. IMF Working Papers 2005/186. Washington DC, International Monetary Fund
- Ize, Alain–Levy Yeyati, Eduardo (2003). Financial Dollarization. *Journal of International Economics*, Vol. 59, No 2, 323–347.
- Jordà, Oscar–Schularick, Moritz–Taylor, Alan M. (2010) *Financial Crises, Credit Booms and External Imbalances: Lessons from 140 Years*.

- Manuscript completed in February 2010. http://www.socialsituation.eu/research-notes/2009/RN08_2009_perceived%20inequality.pdf
- Medián (2011) Narancs riasztás. Budapest, Medián Közvélemény és Piac-kutató Intézet <http://ekint.org/ekint/ekint.news.page?nodeid=322>
- Meltzer, Alan H.–Richard, Scott F. (1981) A Rational Theory of the Size of Government. *The Journal of Political Economy*, Vol. 89. No 5. 914–927.
- Mihályi Péter (2008) Miért beteg a magyar gazdaság? Budapest, HVG Kiadó Rt.
- Mises, Ludwig Von (1949) *Human Action: A Treatise on Economics*. 4th edition. San Francisco, Fox and Wilkes, 1996
- Mishkin, Frederic (2011) Monetary Policy Strategy. Lessons from the Crisis. NBER Working Paper, No 16755. Cambridge, MA, National Bureau of Economic Research
- MNB (2010) Jelentés a pénzügyi stabilitásról, 2010. november. Budapest, Magyar Nemzeti Bank http://www.mnb.hu/Kiadvanyok/mnbhu_stabil
- MNB (2011a) Jelentés a pénzügyi stabilitásról, 2011. április. Budapest, Magyar Nemzeti Bank http://www.mnb.hu/Kiadvanyok/mnbhu_stabil
- MNB (2011b) Jelentés a pénzügyi stabilitásról, 2011. november. Budapest, Magyar Nemzeti Bank http://www.mnb.hu/Kiadvanyok/mnbhu_stabil
- MNB (2011c) MNB Közlemények. 2011. június 20–augusztus 23. Budapest, Magyar Nemzeti Bank http://www.mnb.hu/Monetaris_politika/donteshozatal/mnbhu_monet_kozlem
- Mundell, Robert A. (1968) *International Economics*. New York, MacMillan
- Muraközy Balázs–Muraközy László (2008) „Mi változott és mi nem?” A lakossági devizahitelek és a hiteles politika. *Hitelintézeti Szemle*, 7. évf. 6. sz. 630–646.
- Muraközy László, szerk. (2007) *Fecseg a felszín és hallgat a mély. Tudatok és tudatalattik a gazdaságpolitikában*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Muraközy László (2008) Magyarország fölemelkedése és hanyatlása. *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 2. sz. 149–168.
- Muraközy László (2009a) Állam és piac Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 3. sz. 270–288.
- Muraközy László, szerk. (2009b) *A jelen a jövő múltja. Járatlan utak – járt úttalanságok*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Muraközy László, szerk. (2010a) *Válságban és Válság nélkül. A gazdaságpolitika rétegei*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Muraközy László (2010b) *A magyar Galápagos. Ösztön és értelem között*. In: Muraközy László (szerk.) *Válságban és Válság nélkül. A gazdaságpolitika rétegei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 85–154.

- Muraközy, László (2010c) The Centrally Planned „Invisible Hand” – The Case of Hungary. Tiger Working Paper Series, No 119. Tiger, Varsó. 1–33.
- Muraközy László (2010d) Válságok állama – államok válsága. *Közgazdasági Szemle*, 57. évf. 9. sz. 779–797.
- Muraközy László, szerk. (2011a) *20 év múlva. Vissza a jövőbe*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Muraközy László (2011b) Történelmi „déja vu”. Válságok és államok. In: Muraközy László (szerk.) *20 év múlva. Vissza a jövőbe*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 70–149.
- Muraközy László (2011c) Összefonódó költségvetési kihívások a 21. század Európájában. *Közgazdasági Szemle*, 58. évf. 7–8. sz. 592–618.
- Muraközy László (2012) *Államok kora. Az európai modell*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Musgrave, Richard. A. (1959) *Theory of Public Finances*. New York, McGraw-Hill
- Myerson, Roger B. (2009) Learning from Schelling’s Strategy of Conflict. *Journal of Economic Literature*, Vol. 47. No 4. 1109–1125.
- Neanidis, Kyriakos C.–Savva, Christos S. (2009) Financial Dollarization: Short-run Determinants in Transition Economies. *Journal of Banking and Finance*, Vol. 33. No 10. 1860–1873.
- Neményi, Judit–Oblath, Gábor (2011) Az alkotmánytervezet államadósság-szabályairól. MTA KTI Blog. 2011. április 11. [http://blog.mtakti.hu/blog_cikk/?cikk\[cikk\]\[keyvalue\]=82](http://blog.mtakti.hu/blog_cikk/?cikk[cikk][keyvalue]=82).
- Nicolo, Gianni De-Honohan, Patrick–Ize, Alain (2005) Dollarization of the Banking System. Causes and Consequence. *Journal of Banking & Finance*, Vol. 29. No 7. 1697–1727.
- North, Douglass C. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge, Cambridge University Press
- North, Douglass C. (2005) *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton, NJ, Princeton University Press
- North, Douglass C. (2005) *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton, NJ, Princeton University Press
- Ódor Lajos–P. Kiss Gábor (2011) Kivétel erősíti? Fiskális szabályok a visegrádi országokban. Budapest, Magyar Nemzeti Bank. *MNB Szemle*, 6. évf. 2. sz. (június) 25–38.
- OECD (2010a) OECD Economic Outlook. No 87. Párizs, OECD
- OECD (2010b) Economic Outlook. No 88, Press Conference Paris, 18 November, 2010. Paris, OECD. <http://www.scribd.com/doc/43396841/>